Айзек АЗІМОВ

ГЛИБИНИ

1

Будь-яка планета рано чи пізно вмирає. Кінець може бути раптовий, коли її сонце вибухає. А може бути й повільний, коли сонце згасає поступово і океани на планеті сковує крига. У другому випадку розумні істоти принаймні мають шанс вижити.

Порятунку тоді шукають у космосі, в переселенні на ближчу до затухаючого сонця планету або навіть у іншій сонячній системі. Однак такий шлях відпадає, коли планета — єдина в сонячній системі, а до найближчої зірки не менш як півтисячі світлових років.

Порятунку можна шукати і в надрах планети, в її глибинах. Такий шанс є завжди. Нову домівку будують під землею, використовуючи теплову енергію ядра. Тисячі років потребує така робота, але час є, бо світило холоне повільно.

Та врешті-решт остигає й нутро планети. Доводиться копати щоразу глибше й глибше, аж поки планета геть уся змертвіє.

Саме така пора й наставала.

Над поверхнею планети ледь струменів неоновий серпанок, неспроможний зворушити кисневі калюжі в низинах. Інколи, протягом довгого дня, тьмяно-червоне сонце могло трохи розжеврітися, і тоді кисневі калюжі починали рябіти бульбашками.

Протягом довгої ночі калюжі й голі скелі бралися блакитно-сивою памороззю, випадала неонова роса.

На глибині восьмисот миль від поверхні залишався останній осередок тепла і життя.

2

Венда відчувала до Роя таку глибоку симпатію, що думати про це здавалося аж непристойним.

За все життя їй дозволили ввійти до оваріума лише один раз, давши при цьому зрозуміти, що більше туди вона не ввійде ніколи.

Селекціонолог тоді пояснив:

— Бачите, Вендо, ваші показники не відповідають усім вимогам. Але ви здатні давати потомство, і одну спробу ми вам дозволимо. Може, з того щось і вийде.

Венді страшенно хотілося, аби щось вийшло. Ще в дитинстві вона довідалася, що інтелектуальні дані в неї невисокі й що їй судилося стати простою Робітницею. Її гнітила думка, що вона не виправдає надій Роду, і Венда з нетерпінням чекала свого єдиного шансу — дати життя новій істоті. Це прагнення перетворилося в неї в справжню манію.

Венда заховала свою яйцеклітину в кутку щільника, а згодом навідалася, щоб поглянути, що з нею сталося. Безладний, як могло здатися, рух яйцеклітин, що відбувався під час автоматичного запліднення (для забезпечення рівномірного генного розподілу), на щастя, не заподіяв її яйцеклітині ніякої шкоди — вона тільки ледь зворухнулася, та й годі.

Венда непомітно спостерігала за ембріоном протягом періоду визрівання, запримітила малятко, що виникло з її плоті, закарбувала в пам'яті його прикметні фізичні риси, стежила, як воно росте.

Рой виростав здоровим дитинчам, і Селекціонер був ним задоволений.

Якось Венда була зауважила ніби між іншим:

— Погляньте на того, що он там сидить. Він, здається, хворий?

— Котрий? — Селекціонер сполошився. Якби в якогось маляти виявилися ознаки хвороби, це похитнуло б його фахову репутацію. — Ви маєте на увазі Роя? Пусте! Якби-то всі малюки були на нього схожі.

Попервах Венда тільки пишалася, потім відчула побоювання, нарешті її охопив жах. Вона збагнула, що надміру часто відвідує своє дитинча, цікавиться його навчанням, спостерігає, як воно бавиться. Вона сяяла від щастя, коли Рой був біля неї, і марніла від суму, коли довго його не бачила. Ніколи раніше вона не чула про такі почуття, і їй було соромно.

Варто було, мабуть, звернутися до психіатра, але нема дурних. Треба бути геть тупою, щоб не тямити: в неї справжнісінький психоз, а не якесь незначне відхилення, що його можна вилікувати видаленням з мозку однієї клітини. Тут немає жодних сумнівів. Якщо хтось довідається, її посадять в ізолятор. А то й безболісно умертвлять як безнадійно хвору, щоб не витрачала марно енергії, якої й так обмаль. А чи навіть знищать Роя, коли з'ясують, з чиєї він яйцеклітини.

Венда намагалася перебороти себе впродовж багатьох років і дечого зуміла домогтися. Коли вона почула, що Роя вибрали для далекої подорожі, їй стало до болю гірко.

Вона пішла з ним до одного з безлюдних переходів печери за кілька кілометрів від центру міста. Єдиного міста у надрах планети. Ніякого іншого вже не було!

Цю печеру було закрито ще за її пам'яті. Старійшини Роду походили тут по всіх закутках, перевірили чисельність тутешнього населення та його енерговитрати, а тоді вирішили залишити її в темряві. Тих небагатьох, хто тут мешкав, переселили ближче до центру, а квоту для наступного покоління в оваріумі урізали.

Венда зауважила, що думок на розмовному рівні в Роя майже не було, вони ніби відійшли кудись у глиб свідомості.

— Боїшся? — телепатувала вона йому.

— Бо ходжу сюди зі своїми роздумами? — Він завагався на мить. — Авжеж, боюся. Для Роду це останній шанс. Якщо мене спіткає невдача...

— Ти за себе боїшся?

Рой глянув на неї здивовано, і Вендин потік думок захвилювався від почуття непристойності, якої вона припустилася.

— Я б хотіла, щоб замість тебе послали мене.

— Гадаєш, ти краще справишся із завданням?

— Та ні ж бо. Але якби зазнати невдачі і... і не повернутися довелося мені, для Роду це була б менша втрата.

— Втрата однакова, — флегматично відказав Рой. — Ідеться про виживання Роду.

Думки про загрозу для Роду нараз відійшли у Венди кудись на задній план, якщо вона взагалі переймалася нею. Вона зітхнула:

— На тебе чекає дуже довга подорож.

— Он як? — Рой посміхнувся. — Ти знаєш, куди мене посилають?

Венда завагалася. Не бажаючи видатися йому недотепою, відповіла стримано:

— Ходять чутки, що до Першого Ступеня.

Коли вона була ще мала і переходи обігрівалися навіть за межами міста, її водила туди дитяча цікавість. Одного разу, забрівши так далеко, що вже почала хапати дрижаки, вона натрапила на широкий коридор, який навкоси вів кудись угору. В ту ж мить його щільно й наглухо перекрила велетенська захисна стіна.

По той бік стіни нагорі, як вона довідалася значно пізніше, був Сімдесят Дев'ятий Ступінь, над ним — Сімдесят Восьмий і т. д.

— Ми збираємося перейти за Перший Ступінь, Вендо.

— Але ж за Першим Ступенем нічого немає.

— Ти маєш рацію. Нічого. Тверда субстанція планети закінчується.

— А що ж може бути іще? З нічого нічого й не матимеш. Ти говориш про повітря?

— Ні, про повну порожнечу. Вакуум. Адже ти знаєш, що таке вакуум?

— Звичайно, знаю. Але щоб був вакуум, треба викачати повітря й підтримувати герметичність.

— Цим займається Технічна Обслуга. Проте за Першим Ступенем вакуум безмежний.

Венда замислилася.

— Чи там коли-небудь хтось побував?

— Певна річ, ні. Однак у нас є інформація.

— А якщо вона помилкова?

— Це виключено. Ти знаєш, яку відстань мені доведеться подолати?

Вендин потік думок засвідчив цілковите невігластво.

— Сподіваюся, тобі відома швидкість світла, — вів далі Рой.

— Ще б пак, — вона пожвавилася. Ту сакраментальну цифру знали навіть діти. — За одну секунду світло проходить довжину печери туди й назад дев'ятсот п'ятдесят чотири рази.

— Так от, ту відстань, куди мене посилають, світло пройшло б за десять років.

— Ти кепкуєш з мене. Хочеш налякати.

— Чого це має тебе лякати? — Рой підвівся. — Ну, щось я тут засидівся...

Він простяг їй одну з своїх шести хапальних кінцівок на знак безособової приязні. Скоряючись неусвідомленому імпульсові, Венда міцно стиснула її у своїй, не відпускаючи Роя від себе.

Нараз їй стало моторошно. А як Рой прозондує її думки глибше розмовного рівня і з огидою назавжди відмовиться з нею зустрічатися? Він може навіть виказати її, доповісти про її поводження. Та зрештою вона заспокоїлася. Рой поводився природно, не сприймав усе так хворобливо, як вона. Хоч би там що, він ніколи не дозволив би собі проникнути у свідомість друга глибше від розмовного рівня.

Проводжаючи Роя поглядом, Венда милувалася ним. Які в нього рівні та дужі хапальні кінцівки, чутливі вусики густі й ніжні, а таких чарівних опалових зорових аналізаторів вона досі ні в кого не бачила.

3

Лаура вмостилася в кріслі. Яке воно м'яке, як зручно влаштоване! Як приємно й затишно в салоні літака — зовні він зовсім не такий, відлякує якимось нелюдським, холодним сріблястим полиском.

Плетена люлька з дашком лежала поруч на сусідньому сидінні. Лаура зазирнула нишком за покривальце, поправила мереживний чепчик. Волтер спав. Кругленьке личко світилося ніжною дитинною чистотою, а повіки прикривали очі, немов двійко торочкуватих півмісяців.

Обережно, з безмежною ніжністю мати зібрала йому під чепчик рудявий чубчик, що був розметався по лобі.

Скоро вже час годувати Волтера, і вона сподівалася, що незвичне оточення не відволікатиме малюка від їди. Стюардеса була дуже послужлива. Вона навіть поставила Волтерові пляшечки у невеличкий холодильник. Подумати тільки, навіть холодильник! У поглядах

пасажирів, що сиділи по той бік проходу, Лаура вгадувала бажання завести розмову, був би тільки привід. Така нагода трапилася, коли вона взяла з люльки рожевощокого Волтера, загорнутого, немов кокон, у білосніжні пелюшки, і поклала собі на коліна.

Дитина завжди гарний привід, щоб познайомитися й побалакати.

Як і слід було чекати, жінка навпроти сказала:

— Яке славне дитя! Скільки йому, голубонько?

Лаура, затиснувши в зубах шпильки (вона розстелила в себе на колінах пелюшку і заходилася переповивати Волтера), відповіла:

— Через тиждень буде чотири місяці.

Розплющивши оченята, Волтер усміхався до незнайомої тьоті беззубими вологими яснами. (Йому завжди подобалося, коли його переповивали).

— Глянь-бо, Джордже, як воно радіє, — звернулася жінка до свого чоловіка.

Чоловік і собі всміхнувся малюкові і зробив товстими пальцями "козу":

— Ме-е-е!

Волтер, гикаючи, весело засміявся.

— Як його звати, голубко? — поцікавилася сусідка.

— Волтер Майкл, — відповіла Лаура. Потім додала: — На честь батька.

Ніщо вже не стримувало розмови. Лаура довідалася, що її попутників звати Джордж та Елеонора Елліс, що вони їдуть у відпустку, що в них троє дітей: дві доньки і син. Обидві доньки заміжні, в однієї вже двійко своїх дітлахів.

Лаура уважно слухала, її худорляве обличчя сяяло від утіхи. Волтер, себто Волтер-старший, не раз казав, що вона колись привабила його саме своїм умінням вислуховувати людей.

Волтер почав крутитися в своєму сповитку. Лаура звільнила йому рученята, хай порухається, а тоді сам угамується. Попросила стюардесу:

— Будьте ласкаві, підігрійте йому пляшечку.

Попутники до всього доскіпливо, але приязно допитувалися. Лаура повідомила, скільки разів на добу вона тепер годує Волтера, дала точний рецепт молочної суміші, пояснила, як запобігає попрілості від пелюшок.

— Аби лишень у нього не розладнався сьогодні шлунок, — тривожилася вона. — Все-таки літак...

— Боронь боже, — підхопила пані Елліс. — На такого малюка політ не подіє. Крім того, ці великі літаки — просто чудо. Якби не ілюмінатор, я б нізащо не повірила, що ми летимо. А як ти гадаєш, Джордже?

Однак пан Елліс, людина пряма і відверта, бовкнув:

— Мене дивує, що ви таку крихітку берете в політ.

Пані Елліс кинула на чоловіка несхвальний погляд.

Лаура, поклавши синову голівку собі на плече, легенько поплескала його по спинці. Він почав було пхикати, та зразу вщух, щойно доп'явшись маленькими пальчиками до материних гладеньких русявих кіс і заходившись порпатися в розпущеному пучку на потилиці.

— Я везу його до батька. Волтер досі ще не бачив свого сина.

Здивований пан Елліс знов хотів було щось зауважити, але пані Елліс його випередила, запитавши:

— Ваш чоловік, певно, військовий?

— Так, військовий.

(Пан Елліс відкрив був уже рота для здивованого вигуку, але похопився).

— Його частина розташована якраз біля Давао, — провадила Лаура, — і він зустріне мене в Ніколс-Філді.

Поки стюардеса повернулася з пляшечкою, подружжя довідалося, що Волтер-батько — сержант квартирмейстерської служби і в армії вже чотири роки, а побралися вони два роки тому, що незабаром його демобілізують і вони збираються провести неподалік довгий медовий місяць, перш ніж повернутися до Сан-Франціско.

Отримавши пляшечку, Лаура вмостила синову голівку собі на лікоть лівої руки й приклала соску йому до рота. Волтер чіпко ухопив її яснами й заляскав долоньками по теплому склу, вп'явши голубі оченята в маму.

Лаура лагідно пригорнула малого до себе й поринула в роздуми про те, що мати рідне дитинчатко, хоч би яких клопотів і прикростей воно тобі не завдавало, все-таки велике щастя.

4

Усе гіпотези, міркував Ган, самісінькі гіпотези, та й годі. Мільйон років тому і ще раніше, коли Рід планети жив на поверхні, ми могли бачити Всесвіт, безпосередньо спостерігати його. А тепер, коли у нас над головами вісімсот миль твердої породи, ми можемо робити лише дедуктивні висновки з показників, що їх дають прилади.

Тільки чисто теоретично припускалося, що клітини мозку, крім звичайного електричного поля, дають ще якесь енергетичне випромінювання. Вважалося, що вони мають заряд такої (неелектромагнітної) енергії, швидкість поширення якої перевищує світлову. Енергії, що забезпечувала найвищі функції мозку і, отже, властивої тільки розумним, мислячим істотам.

Окрім коливання стрілки на приладі, ніщо не вказувало на просочування такого енергетичного поля до їхньої печери. За даними інших приладів можна було тільки визначити джерело випромінювання та напрямок, у якому воно поширювалося, на відстані десяти світлових років. Колись мешканці поверхні встановили, що до найближчої зірки не менше як п'ятсот світлових років. Однак за той час, що минув, принаймні хоч одна зірка мала наблизитися до їхньої планети. А чи гіпотеза хибна?

— Тобі лячно? — Ган без попередження перейшов раптом на розмовний рівень, урвавши Роєві роздуми.

— На мене покладено велику відповідальність.

"Хто б казав про відповідальність", — подумав Ган. З покоління в покоління Головні Техніки працювали над Активізатором Резонансу і Станцією Прийому, але саме йому випало зробити вирішальний крок. Хіба можна уявити собі більшу відповідальність? Він відказав:

— Звичайно, велику. Ми охочі до балачок про зникнення Роду, однак завжди гадаємо, що це станеться колись потім, не за нашого життя. Та кінець настане. Розумієш? Настане. Те, що ми маємо зробити сьогодні, забере дві третини наших енергетичних ресурсів. Другої спроби не буде. Решток енергії не вистачить навіть нинішньому поколінню. Але все обійдеться, якщо ти чітко виконуватимеш інструкції. Ми все завбачили. На те пішло життя багатьох поколінь.

— Я все зроблю так як треба.

— Поле твого розуму потрапить у мережу джерел, що їх ми віднайшли у космосі. Всі поля мають індивідуальні якості, отож імовірність збігу чийогось із твоїм надзвичайно мала. Але наші прилади вловлюють мільярди полів. Повинно існувати бодай одне подібне до твого. Поки буде ввімкнутий Активізатор, у вас виникне резонанс. Не забув, на яких принципах він працює?

— Це я добре засвоїв, шефе.

— В такому разі ти знаєш, що поки буде підтримуватися резонанс, твоє мислення перейде на планету Ікс до мозку істоти з тотожним полем. Цей процес іще не потребує якихось енергетичних витрат. Скориставшись резонансом, ми передамо туди і масу Станції Прийому, що забере таку кількість енергії, якої нам тут вистачило б на сто років. Передача маси на відстань у такий спосіб була кінцевою проблемою, яку ми врешті-решт розв'язали.

Ган підняв чорний кубик, що й був Станцією Прийому, і став похмуро його розглядати. Зовсім недавно, перед появою трьох останніх поколінь

Роду, вважалося, що при всіх необхідних технічних характеристиках Станція не поміститься в об'єм, менший від п'ятнадцяти кубічних метрів. А тепер ось вона — розміром з його кулак.

Він провадив далі:

— Поле клітин мозку розумної істоти може виникати лише за певних, чітко визначених умов. Хоч би на якій планеті розвинулося життя, у її мешканців мають бути білкова основа і киснево-водне середовище. Якщо їхній світ придатний для них, проживемо в ньому й ми.

Самі гіпотези, розмірковував Ган на глибшому рівні, чистісінькі гіпотези.

— Однак це не виключає можливості, що розум і емоції істоти, в яку ти потрапиш, будуть тобі абсолютно чужі. Тому ми передбачили три способи приведення Станції Прийому в дію. Якщо кінцівки тіла виявляться сильними, тобі досить натиснути на будь-яку з граней куба з силою в двісті кілограмів. Якщо кінцівки кволі, натисни на кнопку ось тут у щілині. А коли тіло буде зовсім без кінцівок, або паралізоване, або ще чомусь безпомічне, ввімкнеш Станцію через інтелектуальне поле. Як тільки запрацює Станція, у нас буде зв'язок між двома точками, і ми зможемо перенести наш Рід на планету Ікс за допомогою звичайного телекінезу.

— Тобто передаватимемо електромагнітними хвилями, — сказав Рой.

— Ну то й що?

— Хвилі йтимуть туди аж десять років.

— Для нас увесь перебіг часу буде непомітною миттю.

— Це я знаю, шефе, але цілих десять років Станція перебуватиме на планеті Ікс. Що як за цей проміжок її буде пошкоджено?

— Ми завбачили й таку небезпеку. А також усі інші. Щойно Станція запрацює, довкруг неї утвориться поле. І вона почне рухатися у визначеному гравітацією напрямку, проходячи крізь звичайну речовину доти, доки твердість середовища не спричинить достатнього тертя, щоб її зупинити. Для цього досить двадцяти футів скельної породи. Менша твердість її не затримає. Десять років Станція залишатиметься під поверхнею, а потім поле протидії виштовхне її назовні. І тоді один за одним з'являться посланці нашого Роду.

— В такому разі чому б Станції не ввімкнутися автоматично? Адже в неї стільки функцій на автоматиці...

— Ти не все зважив, Рою. Ми і над цим мізкували. Може статися, що не всі місця на поверхні планети Ікс будуть для нас придатні. Якщо їхня цивілізація могутня й розвинена, тобі, очевидно, доведеться шукати для Станції непримітну й тиху місцину. Не з'являтися ж нам прямо на міській площі. Тобі треба буде пересвідчитися, що безпосереднє оточення не таїть іще якоїсь небезпеки.

— Що ще може нам загрожувати, шефе?

— Не знаю. Нашому розумінню не піддається вже сила фактів, зафіксованих у давнину на поверхні. Пояснювати очевидне тоді вважалося зайвим, а тепер, коли на глибині прожило майже сто тисяч поколінь, доводиться сушити собі голову, аби бодай щось збагнути. Наші Техніки не можуть навіть дійти згоди щодо фізичної природи зірок, хоча згадок про них і коментарів нам залишено чимало. А що таке "буря", "землетрус", "вулкан", "смерч", "сльота", "обвал", "повінь", "блискавка" і так далі? Все це позначення небезпечних явищ на поверхні, про які ми не маємо ніякого уявлення. Як їх берегтися, теж не

знаємо. Тому через розум істоти, що прийме тебе, ти й розвідаєш усе необхідне й зробиш усе як слід.

— Скільки я матиму часу?

— Активізатор Резонансу розрахований на дванадцять годин безперервної роботи. Тобі треба укластися години в дві. Тільки-но Станцію Прийому буде ввімкнуто, ти вмить повернешся назад. Ти готовий виконати завдання?

— Готовий.

Ган провів Роя до кабіни з матового скла. Рой зайняв своє місце, поклавши кінцівки у відповідні заглиблення. Чутливі вусики занурив у ртуть для кращого контакту.

— А що коли я потраплю в істоту, яка ось-ось помре?

Ган рихтував регулятори.

— Перед смертю будь-яке розумове поле так спотворюється, що резонансу з ним не виходить.

— А якщо істоту спіткає нагла смерть?

— Думали і про це. Тут уже нічим не зарадиш, але ймовірність такої швидкої смерті, яка б не дала тобі часу ввімкнути Станцію інтелектуальним зусиллям, менша за одну трильйонну. Хіба що небезпеки незвіданої поверхні такі вже смертельні, що нам годі й здогадатися... Тобі лишається одна хвилина.

Останнє, про що Рой устиг подумати перед переміщенням, була чомусь Венда.

5

Здригнувшись, Лаура прокинулась. Що трапилося? Її ніби хтось голкою штрикнув.

Мружачись від сонця, що перемістилося на захід і сліпило, вона зашторила ілюмінатор і схилилася над люлькою Волтера.

О цій порі він звичайно спав, а зараз лежить з відкритими очима. Лаура глянула на годинник. Так і є: проснувся занадто рано. До годування ще добра година. Взагалі суворого режиму годування вона не дотримувалася: кричить дитя, просить їсти — чому б не дати? Але синок її був пунктуальний і не збивався, їв точно по годинах.

Кумедно наморщивши носа, Лаура запитала:

— Зголоднів, любчику?

Дивно, але Волтер ніяк не зреагував. Лаура чекала, що він усміхнеться. Їй хотілося більшого: щоб син засміявся, обхопив її за шию пухкенькими рученятами, потерся об неї носиком, сказав: "мамо", — та для цього він іще замалий. Але всміхнутися він міг — і от не всміхнувся.

Вона легенько постукала його пальцем по підборіддю, що завжди тішило малюка.

Та зараз він тільки лупав на матір оченятами.

Лаура занепокоїлася:

— Хоч би не заслаб.

Глянула на пані Елліс. Та відклала журнал.

— Що з ним, голубонько?

— Не знаю. Дивиться і не ворухнеться.

— Певне, втомився, бідолашний.

— Тоді б він міцно спав.

— Тут для нього все навкруги незвичне. Мабуть, через те й не спиться.

Пані Елліс піднялася, ступила через прохід і теж схилилася над Волтером.

— А що, дуже все тут цікаво тобі, маленький шибенику? То-то й воно. Дивуєшся, де твоє ліжечко і гарненькі смішні картинки на шпалерах? Гусь-гусь-гусь, манюнький! — зробила вона губами.

Волтер відвів погляд від матері й похмуро втупився в пані Елліс.

Та раптом випросталася, обличчя їй звело судомою. Приклавши руку до чола, вона тихо вимовила:

— Ой лелечко! Що за паморочливий біль!

— Як ви гадаєте, він голодний? — запитала Лаура.

— Господь з вами! — Пані Елліс уже відпускало. — Голодні діти не мовчать. З ним усе гаразд. Я сама трьох викохала, голубко, і знаю.

— Попрошу-но я все-таки стюардесу підігріти ще одну пляшечку.

— Що ж, робіть як знаєте.

Коли стюардеса принесла пляшечку, Лаура взяла Волтера з люльки.

— Поїж, синку, потім я тебе переповию, а тоді...

Лаура вмостила голівку малюка собі на руку, ніжно чмокнула в щічку, пригорнула і, приклавши соску до ротика, почала заколисувати Волтера.

Раптом пролунав дикий вереск.

Волтер, широко роззявивши рота, несамовито розмахував руками з розчепіреними пальчиками, потім усе його маленьке тільце зациpеніло ніби при корчах, — а тоді в ґвалт! Дитячий виск рознісся по всьому салону.

Лаура і сама зойкнула. Пляшечка, випорснувши з рук, упала й розбилась, молоко розпливлося білою плямою.

Пані Елліс аж підскочила. Ще кілька пасажирів посхоплювалися з місць. Прокинувся пан Елліс, що був закуняв.

— Що скоїлося? — переполохалася пані Елліс.

— Не знаю. Не знаю. — Лаура, сама не своя, колисала малого на руках, заспокоювала, кладучи голівку собі на плече й поплескуючи Волтера по спинці.

— Не плач, крихітко моя, не плач. Що з тобою, ріднесенький?

Між рядами поспішала на поміч стюардеса. Вона ледве не наступила на кубик, що лежав під Лауриним сидінням.

Волтер несамовито борсався і пручався, репетував що було сили.

6

Плин Роєвих думок ніби щось перетрусило. Щойно, пристібнутий у кріслі, він слідкував за чіткими логічними побудовами Гана, а тут (не відчувши ніякої перерви в часі) поринув у якийсь строкатий, незв'язний, химерний і дикий потік мислення.

Довелося цілком замкнутися в собі. Власна свідомість була досі відкритою, аби збільшити резонанс, а перший дотик до чужинця викликав...

Не біль, ні. Запаморочення? Нудоту? Теж ні. Цьому почуванню не було назви.

Відгородившись від подразників, він зібрався з думками і спокійно оцінив становище. Станція Прийому теж прибула і нагадувала про себе — зв'язок з нею через інтелект був. Прекрасно!

Щоб не викликати зайвої підозри, він вирішив поки що не турбувати свого біологічного хазяїна, який може знадобитися згодом для рішучих дій.

Він заходився обстежувати чужий розум. Насамперед з'ясував можливості чутливих органів істоти. Вона сприймала електромагнітні частки, вібрацію в атмосфері і, звичайно, механічну дію на власне тіло. Мала також локалізовані хімічні аналізатори.

Оце й усе, як не дивно. Істота не тільки не годна була безпосередньо визначити масу, електричний заряд, не мала жодного з витончених аналізаторів, що дають уявлення про Всесвіт, — вона не здатна була підтримувати хоча б якийсь інтелектуальний зв'язок.

Її розум здавався геть відірваним від навколишнього середовища.

Як же тоді вони спілкуються? Рой розширив поле спостережень. Ага, у них складний код, заснований на зміні параметрів атмосферної вібрації.

Чи вони справді розумні істоти? Може, йому попалася неповноцінна особина? Ні, решта індивідів такі самі.

Рой просіяв крізь чутливі вусики думки всього довколишнього гурту, вишукуючи серед цих недоумків Техніка чи когось, хто б за такого зійшов. Нарешті відшукав інтелект, який усвідомлював себе водієм транспортних засобів. Ринула хвиля інформації. Рой був на літальному апараті.

Отже, навіть без розумового зв'язку вони спромоглися побудувати цивілізацію на елементарних законах механіки. А що як вони лише біологічні знаряддя вищих мислячих істот, котрі мешкають десь тут на планеті? Але ні... Їхні думки цього не підтверджують.

Він прозондував Техніка. Яке тут у них середовище? Чи справді такі небезпечні страхіття, що їх змалювали давні пращури Роду? Чи правильно витлумачили вони факти?.. Довкола є чого остерігатися. Переміщень атмосферних мас. Температурних змін. Випадання на поверхню води у стані рідини або твердого тіла. Електричних розрядів. Кожне з цих явищ мало вібраційний знак, але що з того? Спробуй здогадайся, яка відповідність між моделями цих коливань і назвами, що їх дав Рід давним-давно, ще живучи на поверхні.

Дрібниці. Чи загрожує щось тепер? І саме тут? Чи є привід тривожитися?

Ні, мислення Техніка вказувало, що небезпеки нема.

Цього було достатньо. Рой повернувся до свого двійника-хазяїна, виждав якусь хвилю, потім обережно розширив контакт...

Інформації — аніякісінької!

Розум двійника був порожній. Щонайбільше так це невиразне відчуття тепла та невизначена і млява реакція на основні подразники.

А що коли істота все-таки вмирає? Або втратила здатність мислити і спілкуватися через хворобу мозку?

По відомості про реципієнта Рой перемайнув до найближчого інтелекту. І знайшов їх. Двійник виявився дитиною даної біологічної породи.

Дитина? Звичайнісіньке дитинча? І таке слаборозвинене?

Довелося поринати в те, що є. Нишпорячи в мозку, він насилу знайшов центри моторних функцій. Обережне подразнення — і кінцівки безладно зарухалися. Спробував керувати рухами — нічого не виходить.

Роя охопив гнів. Де ж завбачливість тих, хто його сюди послав? Чому їм на думку не спало, що можуть трапитися істоти, які не спілкуються шляхом безпосереднього розумового зв'язку? Чому ніхто не зметикував, що можуть бути діти настільки нерозвинені, немовби вони ще в зародку?

Звичайно, оце його дитинча не запустить Станцію Прийому в роботу. Інтелект і м'язи в нього такі слабкі й малокеровані, що жодним із трьох способів, намічених Ганом, від них не матимеш пуття.

Що ж робити? Марно сподіватися на те, що вдасться привести в рух якусь масу, зосередивши свій вплив на предметно-просторові центри мозку. А що як подіяти непрямо — на мозок дорослої істоти і через неї? Пряма фізична дія буде мізерна, вона спричинить розклад молекул аденозинтрифосфату і ацетилхоліну. Отож істота діятиме на власний розсуд.

Рой було завагався, побоюючися, що з того задуму нічого доладного не вийде, потім лайнув себе за боягузтво. І ще раз увійшов у найближчий інтелект, котрий, як виявилося, належав самиці їхньої породи і перебував у стані загальмованості. Подібне він уже спостеріг і в інших. Нічого дивного. Такі примітивні інтелекти час від часу мають потребувати перепочинку.

Вивчаючи мозок самиці, Рой перебрав усі ділянки, які могли б зреагувати на подразнення. Вибрав одну і піддав її різкій дії. Майже водночас різні ділянки свідомості ожили, сприймаючи потік навколишньої інформації, і рівень мислення стрімко зріс.

Годиться!

Однак цього мало. Це ще не спонука до конкретної дії, а лише щипок. Рой недоладно завовтузився, бо його заполонили викликані ним же самим сильні почуття — не до себе, звичайно, а до двійника. Вони були такі прості, незрілі й неприховано ніжні, що він бридливо поспішив від них відкараскатися.

Ще один розум спрямував свою увагу на дитину. Якби Рой був присутній тут сам собою або якби його біологічний хазяїн не був такою немічною нікчемою, він би вже рвав і метав з відчаю!

О святі печери! Невже ці недоумки не дадуть зосередитися, щоб доконати свою справу?

Він затято вп'явся в другий мозок, активізуючи больові центри, — і тим відвадив його геть.

Чудово. Вже певний успіх, а не просто невизначена стимуляція. Адже вдалося очистити найближче оточення від зайвого розумового джерела.

Він повернувся до Техніка, що управляв літальним апаратом. Треба було з'ясувати подробиці щодо поверхні, над якою вони рухалися.

Що? Внизу вода? Рой швидко аналізував дані.

Вода! І далі теж вода!

Крізь прадавні Ступені до нього дійшов сенс назви "океан". Вона ожила, ця древня назва, яку передавали з покоління в покоління. Хто б міг подумати, що може бути така сила води!

Але коли це "океан", тоді ясно й те, що означав колись "острів". Рой увесь напружився, дошукуючись відомостей з географії. "Океан" був усіяний цятками суходолу, але треба було уточнити...

Раптом він закляк з подиву: дитинча стало рухатися через простір — самиця притисла його до свого тіла.

Через дитя уся повінь її почуттів захлеснула незахищений плин Роєвих думок.

Роя аж ніби дрож пройняв — він гидливо відсахнувся. Аби позбутися нав'язливих низьких емоцій, він напосів щодуху на больові клітини дитячого мозку.

І перестарався. Мозок засвідчив розсіяні болі, і враз майже всі досяжні для спостереження інтелекти довкола зреагували на спричинені двійником коливання атмосфери.

З досади Рой спробував затамувати біль, але тільки викликав ще сильніший напад.

Через роз'ятрений, огорнений імлистою пеленою розум реципієнта він стежив за ходом думок Техніка, щоб не випав з поля уваги і не урвався цінний зв'язок.

Він трохи охолов і зміркував, що саме зараз найкраща нагода діяти. В запасі лишалося хвилин двадцять. Ще буде не один шанс, але такого сприятливого навряд чи дочекаєшся. І все-таки Рой не зважився на спробу скерувати дії іншої істоти, поки в стривоженому мисленні посередника панував неймовірний розгардіяш.

Він знову замкнувся, заглибився в себе, підтримуючи тільки слабкий зв'язок із спинномозковими клітинами, вичікував.

Спливло кілька хвилин, і мало-помалу він почав відновлювати контроль, розширюючи зону зв'язку.

Залишалося п'ять хвилин. Рой вибрав об'єкт.

7

— Здається, йому трохи краще, бідненькому, — зауважила стюардеса.

— Він ніколи так не поводився, — крізь сльози запевняла Лаура. — Розумієте, ніколи.

— Либонь, закололо в животику.

Пані Елліс припустила інше:

— Вередує, бо надміру закутаний.

— Може, й так, — погодилася стюардеса. — У салоні дуже тепло.

Лаура розвинула ковдру і підкотила довгу сорочечку, аби видно було, як здіймається опукле рожеве пузце. Волтер усе ще пхинькав.

— Давайте-но я допоможу вам переповити, — запропонувала стюардеса. — Він геть мокрий.

— Дуже прошу, зробіть таку ласку.

Майже всі сусіди по салону, що були позривалися зі своїх місць, знову посідали. Пасажири, що сиділи поодаль, перестали витягувати шиї.

Пан Елліс залишився у проході разом з дружиною. На підлозі він щось запримітив.

— А гляньте-но сюди!

Лаура з стюардесою були заклопотані пелюшками і не почули, а пані Елліс не звернула уваги на чоловіка просто через те, що в неї було так заведено.

Пан Елліс давно звик до такого ставлення, і вигук його менш за все призначався дружині. Нахилившись, він почав посувати до себе з-під крісла коробочку.

Пані Елліс невдоволено зиркнула додолу:

— Ах, боже мій, Джордже, не тягни речей з чужого багажу. Сядь! Ти заважаєш.

Зніяковілий, пан Елліс випростався.

Лаура підняла очі, все ще червоні й вологі:

— То не моє. Я навіть не знала, що під сидінням щось є.

Стюардеса теж відірвала погляд від немовляти, що досі скімлило, і спитала:

— Що там?

Пан Елліс знизав плечима:

— Якась коробочка. Його дружина не вгавала:

— Ну а тобі яке діло до неї, господи?!

Пан Елліс розмірковував, як би виправдатися. Він і сам не знав, нащо йому здалася та коробочка.

— Та я просто подивитися, що воно таке.

Стюардеса сповила немовля.

— От і готово. Лялечка сухісінька і, будьте певні, за хвилину буде так веселитися, що ви здивуєтеся. Правда, пустунчику?

Але пустунчик не переставав рюмати. І відвернув носа від пляшечки, яку йому знову підсунули.

— Дайте-но, я трохи підігрію. — Стюардеса взяла молоко і пішла до себе.

Пан Елліс нарешті зважився. Рішучим рухом підняв коробочку й поклав її на бильце крісла так, щоб не впала. На насуплену дружину він навіть не позирнув. Пояснив:

— Нічого такого лихого я не чиню. Просто собі розглядаю. Цікаво, як-не-як, з чого ця штука виготовлена.

Він постукав по ній кісточками пальців. Ніхто із пасажирів по сусідству не звертав ані найменшої уваги ні на пана Елліса, ні на коробочку. Немовби щось відключило в них усякий інтерес до його знахідки. Навіть пані Елліс, балакаючи з Лаурою, байдуже відвернулася від чоловіка.

Пан Елліс перевернув коробочку і знайшов отвір, куди якраз міг би увійти палець. Він здогадувався, що десь мусить бути отвір, хоча й не зміг би пояснити, чому йому кортить совати палець у незнайомий предмет.

Обережно поліз туди. Намацав усередині знадливу кнопку. Натиснув.

Коробочка задрижала, вилетіла йому з рук і пронизала бильце крісла.

Пан Елліс ще встиг помітити, як вона пройшла крізь підлогу, нітрохи її не пошкодивши, — і все. Поволі він витяг перед себе руки і глянув на долоні. Далі опустився на коліна і помацав підлогу.

Стюардеса, що повернулася з пляшечкою, чемно поцікавилася:

— Ви щось загубили?

Пані Елліс сердито блимнула на чоловіка:

— Чого ти там повзаєш, Джордже?

Той підвівся. Розгублено пробелькотів:

— Коробочка... Вислизнула, упала...

— Яка коробочка? — здивувалася стюардеса.

— Можна пляшечку? — попросила Лаура. — Затих мій малий.

Волтер, широко роззявивши рота, упіймав губами соску і, пускаючи бульки, став жадібно ковтати молоко.

Лаура засяяла від радості:

— Схоже, минулося.

Вона подякувала за чуйність стюардесі й пані Елліс.

— Аж самій не віриться. Ніби хтось дитя був підмінив.

— Усе буде гаразд, — заспокоювала пані Елліс. — То, либонь, напад повітряної хвороби... Ти нарешті сядеш, Джордже?

Стюардеса всміхнулася:

— Покличте мене, як буде треба.

Лаура ще раз подякувала.

— Коробочка... — почав був мимрити пан Елліс і запнувся.

Яка коробочка? Він не міг пригадати ніякої коробочки.

А втім, одна особа на борту літака стежила за тим, як чорний кубик, проходячи крізь молекули газів, точно дотримував параболічної траєкторії падіння, що її не збивали ні вітер, ні щільність атмосфери.

Кубик летів у крихітне яблучко величезної мішені — на кораловий острівець в океані. Колись у війну тут була злітно-посадочна смуга і казарми. З часом казарми пообвалювалися, смуга майже щезла, атол знову перетворився на пустку.

Кубик влучив у крону пірчастої пальми. Жодна віть не здригнулася. Він пройшов крізь стовбур і поверхню коралової товщі. Пірнув у планету зовсім непомітно — не здійнявши й хмарки куряви.

На глибині двадцяти футів від поверхні кубик знерухомів, зчепившись із атомами породи і анітрохи не втративши при цьому своєї форми.

Ото й усе. Настала ніч, потім день. Періщили дощі, дули вітри, хвилі Тихого океану біло пінилися, розбиваючись об білий кораловий берег. Нічого вартого уваги не сталося.

Нічого й не станеться — ще десять років.

8

— Ми всіх оповістили, — сказав Ган, — що твоя місія пройшла успішно. Тепер тобі б треба відпочити.

— Відпочивати? Тепер? Коли в мене стільки відомостей? Красно дякую, не треба. Після такого завелика втіха.

— Довелося поморочитись? Добувати інформацію без прямого розумового зв'язку?

— Так, — коротко підтвердив Рой.

Ган з делікатності втримався від бажання прослідкувати за ходом Роєвої думки. Натомість поцікавився:

— А що на поверхні?

— Сущий жах. Те, що у глибоку давнину називали "Сонцем", — не що інше, як нестерпно блискуча пляма над головою. Очевидно, воно є джерелом світла, інтенсивність якого час від часу змінюється. Звідси маємо "день" і "ніч". До того ж непередбачувані зміни яскравості.

— Чи не виною тому "хмари"?

— При чому тут "хмари"?

— А згадай прадавній вираз: "Хмари закрили Сонце"

— Хіба? Що ж, цілком правдоподібно.

— Що там ще є?

— Зараз розберемося. Що таке "океан" і "острів", я вже пояснив. "Злива" являє собою насичення атмосфери вологою, що рясно летить згори додолу краплями. "Вітер" — це рух величезних повітряних мас. "Грім" — чи то стихійний статичний розряд в атмосфері, чи то сильний гуркіт від нього. "Град" — це крига, що падає на поверхню.

— Казна-що. Звідки може падати крига? Як? Чому?

— Не маю ані найменшого уявлення. Там усе мінливе. То вітер дме, то зовсім тихо. На одних ділянках поверхні завжди холодно, на інших — завжди тепло, а є й такі, де то стужа, то спека.

— Чудасія, та й годі. Може, ти щось не так зрозумів у думках чужинців?

— Ні, тут сумнівів нема. Все було цілком ясно. І часу, щоб прозондувати їхні химерні уми, я мав удосталь. Більше навіть, ніж треба.

І знову його думки звернули на особисте.

— Чудова інформація, — сказав Ган. — Мене завжди непокоїла наша схильність ідеалізувати так званий Золотий Вік наших давніх пращурів. Я відчував, що багато хто серед нас пориватиметься розпочати нове життя на поверхні.

— Ні в якому разі! — спалахнув Рой.

— Не сумніваюся. Навряд чи навіть найвитриваліші з нас наважаться побути хоч день у середовищі, яке так жахливо й непередбачено змінюється. Описані тобою вітри, зливи, зміни дня й ночі криють у собі неабияку небезпеку. — Ганові думки не приховували його вдоволення. — Завтра почнемо процес переміщення. А як прибудемо на острів... Ти певен, що він незаселений?

— Абсолютно незаселений. До речі, єдиний такого типу з усіх островів, над якими пролітав апарат. Технік дав докладні відомості.

— Прекрасно. Негайно візьмемося за роботу. Освоєння потребуватиме праці не одного покоління, та, врешті-решт, Рою, ми житимемо на Глибині нового, теплого світу, в розкішних печерах з контрольованим середовищем, яке сприятиме вдосконаленню всіх галузей науки і культури.

— І уникатимемо будь-яких контактів з істотами на поверхні, — додав Рой.

— Ні, чому ж? Хоча вони й примітивні, але можуть стати нам у пригоді, як тільки ми збудуємо базу. Істоти, здатні створювати літальні пристрої, не такі вже безнадійні.

— Не в тім річ, шефе. Це жорстокі й войовничі дикуни. Вони ладні напасти з будь-якого приводу. А тому...

Ган перебив:

— Мене тривожить твоя хвороблива помисливість щодо чужинців. Ти щось приховуєш.

— Я теж спершу гадав, що від них нам буде користь. Що нам принаймні вдасться їх стримувати, коли вони не виявлять взаємної доброзичливості. Та я на превелику силу змусив одного з них натиснути кнопку всередині куба. Природа інтелекту в них зовсім інша.

— В чому ж відмінність?

— У самій суті, визначити яку непросто. Наведу краще приклад. Я потрапив у розум дитини. Камер визрівання у них немає. За дітьми доглядають окремі особи. Істота, що опікувалася моїм реципієнтом...

— Ну-ну.

— Вона (а це була самиця) відчувала до нього якусь особливу прихильність, вирізняючи його з-поміж інших членів громади. Здається, мені вдалося вловити щось на зразок почуття, що існує між колегами або друзями, але воно набагато сильніше й нестримніше.

— Що ж, не маючи розумового зв'язку, вони, певне, не підозрівають, що таке справжнє суспільство. Звідси такі первісні взаємини. Чи згаданий випадок — лише патологічне відхилення від норми?

— Ні, він типовий. Самиця була матір'ю дитини.

— Матір'ю? Оце так так!

— Матір'ю з необхідності. Дитя спершу жило в ній, тобто в неї всередині. Яйцеклітина запліднюється в материнській утробі, дитина там розвивається й росте, а вже потім народжується на світ.

— О святі печери! — ледве видушив із себе Ган, його аж замлоїло. — У них кожен розпізнає свою дитину. В кожної дитини свій батько...

— До того ж його батьківство відомо всім. Мого двійника везли, наскільки точно я встановив, за п'ять тисяч миль тільки задля того, щоб його міг побачити батько.

— Неймовірно!

— Чи треба ще чимось доводити, що взаєморозуміння нам не досягти. Відмінність між нами глибока й принципова.

Ган був такий засмучений, що плин його думок аж ніби зав'яв і пожух.

— Кепська справа. А я сподівався...

— На що, шефе?

— На те, що вперше житимуть поруч два різновиди розумних істот, які співпрацюватимуть, допомагаючи один одному. Я гадав, що разом ми розвиватимемося і досягнемо більших успіхів, аніж кожен поодинці. Хай навіть технічно вони відсталі — не все вирішує, зрештою, техніка. Я гадав, що могли б у них дечого навчитися.

— Чого навчитися? — не втерпів Рой. — Як упізнавати батьків і як приятелювати з власними дітьми?

— Ба ні, ні, — погодився Ган. — Твоя правда. Нас назавжди має відгородити глухий мур. Їм — поверхня, а нам — Глибини. І не інакше.

Виходячи з лабораторії, Рой зустрів Венду.

Думки її виражали саму втіху.

— Я рада, що ти повернувся.

Роєві думки теж були приємні. Як добре підтримувати прямий розумовий зв'язок з другом!

© АЗІМОВ А. Кінець Вічності: Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1990. — 768 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).

© РАДЧУК В. Д., переклад з англійської, 1990.